

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

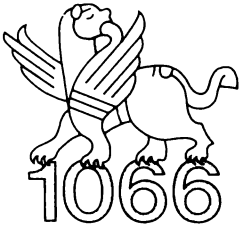
Tidsskrift for
Historisk Forskning

1066

22. Årgang nr. 4

Maj 1993

Tidsskrift for Historisk Forskning

22. Årgang. Nr. 4

1993

Tilbage til kilderne:

Af mag. art. Jens-Ivar Sonne Mørch 3

Mænd af ære

af Thomas Harder 16

Kirkekunstens storhedstid - en anmeldelse

ved Anders Leegaard Knudsen, Ph. D. 28

Specialeliste

Århus 31

Specialeliste

København 1990-91 33

Forsidebilledet:

Sørgende kvinder ved Mafia-begravelse i Corleone.

(Foto: Politikens Presse Foto)

Tilbage til kilderne

Religionsfrihed i Danmark 1660-1685. Af mag. art. Jens-Ivar Sonne Mørch

Den tidlige enevælde og særligt 1680-erne og 1690-erne har traditionelt hørt til den nyere danmarkshistories temmeligt ubeskrevne blade. Forholdet beskrives ofte med et: 'Der sker jo ingen ting!' Især i den nu skindøde marxismes højborg har undertegnede hørt beklagelser af det historiske vacuum mellem Skånske og Store Nordiske Krig. Sandheden er naturligvis bare, at der ikke sker så meget af dét, som traditionelt har interesseret historikere, når statskuppet er behandlet og Griffenfeld styrtet. Man skulle næsten tro, at samfundskræfterne var gået i dvale.

Vacuum er én ting, manglende undersøgelser en anden. Og med en tendens i retning af hurtigere studieforløb, mere bogstof og mindre kildearbejde vil undersøgelserne forblive få og lærebøgerne kapitler om 1660-1700 indholdsløse.

Den påvirkning af de studerende, som kunne ændre den onde cirkel, sker selvfølgelig ikke, når en periode konstant præsenteres som 'kedelig'. Det svarer ganske til den forfladigelse af den københavnske historieuddannelse, som indtraf med afskaffelsen af latin-kravet.

Gennem arbejdet med et speciale til magisterkonferens¹ har jeg været langt omkring i litteraturen om 1660-1700 og kilderne dertil. Med nærværende artikel vil jeg gerne forsøge at viderebringe den opfattelse, at det lønner sig at sammenstille sin kritik af andre historikers arbejder og gå til kilderne for at efterprøve

deres påstande: En myte eller to og nogle oversete aspekter konstateres let. Det gælder, som vi skal se i det følgende, bl.a. inden for området religionsfrihed.

Fristæderne

Næsten tilbage til reformationens tid havde diverse fyrster i Europa givet friheder til bestemte religionsflygtninge på bestemte steder, ofte i byer. Som de lokale forhold tillod det, kunne også et andet aspekt få betydning: tiltrækningen af personer med kapital- og erhvervspotentialer.

Christian den Fjerde var den første danske konge, som inviterede/tillod personer af afvigende religion. For Christians vedkommende var kapital og erhvervsliv absolut de vigtigste aspekter: Tilladelsen blev nemlig kun givet for rigets mest afsides (men også mest europæiske) byer i Holsten, heraf Glückstadt, grundlagt af Christian selv. Tilladelse galdt jøder, katolikker og nederlandske fritænkere, som kongen næppe havde meget til overs for.

I selve Danmark skete der ikke så meget i retning af 'fristadspolitik'. Vi skal tilbage til hertugdømmerne, til Glückstadt, for at lokalisere det virkelige 'brud' i den hidtidige politik: I 1662 blev der nemlig givet generel adgang for *alle*, mod tidligere kun for jøder og nederlændinge. Desværre er bruddets betydning ikke hidtil blevet påagtet.

Vi er nu oppe i Frederik den Tredjes tid.

Som sin far havde Frederik grundlagt en fæstning og en by, nemlig Frederiksodde (Fredericia), som oprindeligt var grundlagt ud fra militær-strategiske synspunkter.

Omend Fredericia måske ikke bibragte Frederik den Tredje de bedste minder (det var jo svenskernes storm på byen, som gik forud for overgangen over isen), havde byen dog sin konges bevågenhed og kunne derfor håbe på velvilje, da den i 1664 ansøgte om friheder for fremmede. Ansøgningen blev behandlet i Statskollegiet (nærmest en kreds af toprådgivere), som henskød spørgsmålet til kongens afgørelse. Desværre for Fredericia var kongens velvilje ikke stor nok til at opveje andre hensyn.

I Fredericia var man ikke til sinds at opgive, og da man umiddelbart før Frederik den Tredjes død i 1670 havde indgivet ansøgning om nye privilegier uden religionsfriheder, skyndte man sig efter kongeskiftet at få indskrevet sådanne i ansøgningen. Fredericias anmodning nød generelt stor velvilje i Statskollegiet, for ikke blot lod man byen omformulere den uheldigt formede ansøgning, men gav tillige kongen en kraftig anbefaling af, at der blev givet religiøse friheder i Fredericia. Heller ikke Christian den Femte ville dog give frihederne.

Fra 1671 stod det klart, at den europæiske situation bar frem imod, at Frankrig ville gå i krig med Nederlandene. For om muligt at forberede en udnyttelse af denne situation, tog et andet kollegium, Kommercekollegiet (som især tog sig af industri (manufaktur), handel, justits og søfart), nu affære og foreslog store, generelle friheder for indvandrere, herunder

religionsfriheder i København, Fredericia, Nyborg og et par steder i Norge.

I Statskollegiet, som skulle behandle Kommercekollegiets forslag, var der uenighed om religionsfriheden. Det var således ikke muligt for Griffenfeld, som af visse forfattere forlenes med stor indflydelse til fordel for religiøs frihed,²⁾ at få en sådan igennem. Det lykkedes kun at få de forskellige synspunkter præsenteret for kongen, denne gang med modstanderne af religionsfriheder som den afvigende, men altså sejrende gruppe.

Den europæiske krig brød ud i marts 1672, og tre måneder senere var det Christian den Femte, som forespurgte sit Statskollegium om mulighederne for at lokke formuende købmænd og håndværkere fra Nederlandene til Danmark. Kollegiet anbefalede bl.a. religionsfrihed for reformerte, mennonister (en kristen sekt) og på visse vilkår jøder i København, Korsør, Nyborg, Fredericia, Nakskov og Aalborg og - ligeledes - at sagen skulle behandles i Kommercekollegiet. Griffenfeld opgav forøvrigt under denne forhandling at få gennemført samvittighedsfrihed (d.v.s. ret til at have en fri religiøs overbevisning) for katolikker.

Kommercekollegiet greb sagen pragmatisk an og forelagde en række forslag til afgifter på luksusforbrug, hvorved man skulle skaffe midler til at finansiere et erhvervsliv. Kollegiets indstilling viser, at man var klar over, at mulige indvandrere ikke ville være særligt formuende.

Det samlede værk nåede dog ikke gennem sagsbehandlingen, fordi Sjællands biskop, Hans Vandal, standsede det med en lang tirade stilet til kongen til forsvar for den rette tro.

Sidst på året 1673 indkom endnu et antragende fra Fredericia, som stulfærdigt erindrede om fordelene ved religiøs frihed. Stemningen i Statskollegiet var nu således, at modstanderne ikke længere satsede på at undgå religiøs frihed, men på at fratage byen dens økonomiske friheder. Forsøget mislykkedes dog, idet kollegiet under ét anbefalede *samvittighedsfrihed* for alle kristne og løfte om at se nærmere på yderligere friheder, når der blev 30, 40 eller 50 af én religion. Samme frihed og løfte blev givet til jøder, men kun til de 'portugisiske', d.v.s. de sefardiske (af hebræisk 'sephardim' = spansk-portugisiske jøder i modsætning til 'tyske' jøder, som kaldes 'askenazi'), som formodedes at være de mest formuende.

Kongen tog anbefalingen til sig og lod udstede nye privilegier for Fredericia i september 1674 med bl.a. ovenstående løfter. Muligvis var politikken påvirket af, at Danmark på ét eller andet tidspunkt ville blive inddraget i krigen og derfor havde brug for at kunne tilbyde mere sikre pladser end Altona og Glückstadt. På den anden side var løfterne jo ikke overvældende.

I 1682 blev Fredericias privilegier atter fornyet, og denne gang blev der givet 'ægte' religionsfrihed: frihed til at udøve den afvigende religion. Samtidig frafaldt man mindstekravet til en menigheds størrelse og ændrede byens toldfrihed til konsumtionsfrihed. Men den 'fristads-tankegang', som hidtil havde været i højsædet sammen med tanker om erhvervsmæssig udvikling, var blevet overhalet inden om af problemer med at afstemme den ortodokse lutheranske fremmedfjendtlighed med en pragmatisk praksis.

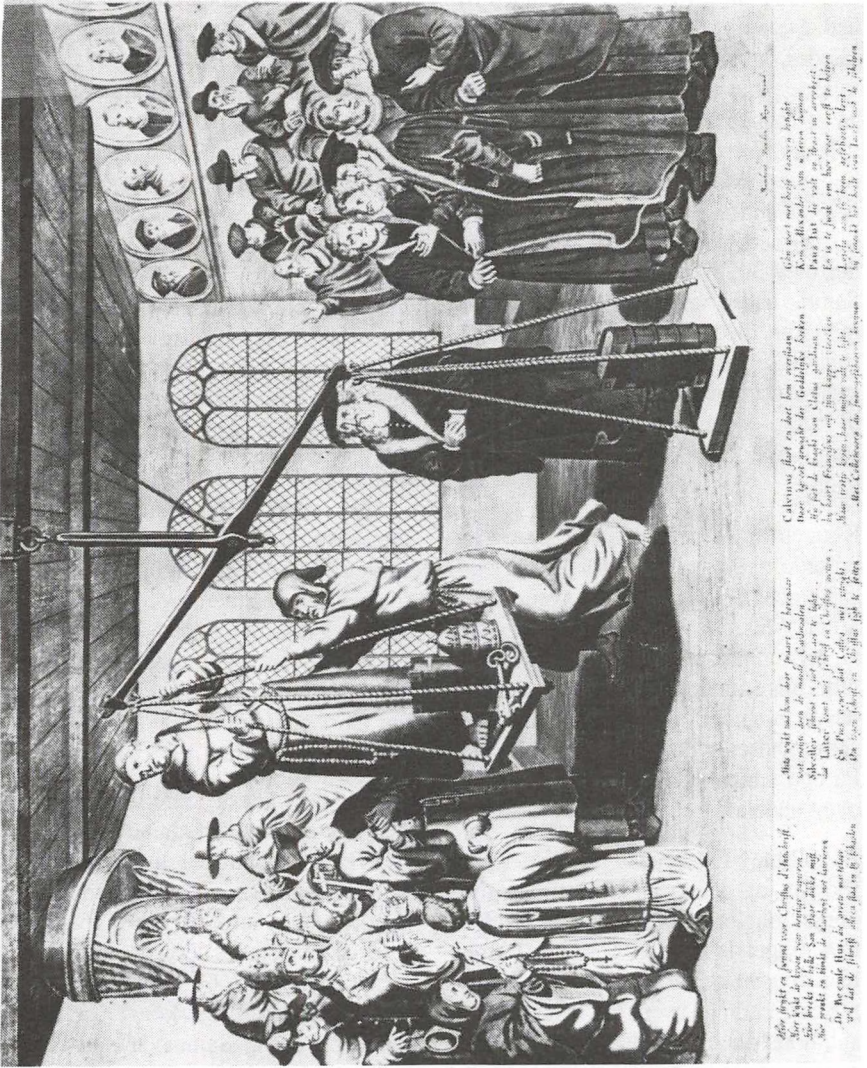
Fristads-politikken havde udspillet sin rolle i Danmark, og det blev markeret hurtigt: I 1689 tillod kongen noget hidtil uhørt, nemlig at gøre den grundlæggende asylret (ret til frihed for forfølgelse på grund af forseelser og konkurs, ja i Fredericia tilmed frihed for anholdelse for mord og vold!), som var basis for næsten enhver privilegeret by, betinget af, at den dømte ikke var dømt ved Højesteret.

Problemer med en praksis

Den ovenfor omtalte fristads-politik skulle udøves i et politisk rum, hvor det principielt kun var tilladt at være lutheraner af augsburgsk konfession inden for det danske riges grænser.

Denne politik fastlagdes i trosartiklerne af 1569, som med hård hånd blev forsøgt efterlevet i teori såvel som praksis indtil starten på Christian den Fjerdes merkantilistiske eksperimenter efter 1600. Disse førte dog ikke til religiøse friheder i selve Danmark, men derimod, som nævnt, i hertugdømmerne. Også på dette område var Christian den Fjerde sin egen herre som fyrste i Holsten.

At det i det mindste teoretisk kunne tænkes, at kongemagten kunne medvirke til friheder til fremmede religioner, fremgår af den håndfæstning, som Frederik den Tredje måtte underskrive i 1648: Der måtte ikke tilstedes udøvelse af fremmed religion i riget. I 1660, hvor håndfæstningen blev kasseret, blev kongen befriet for denne blokering. Samme år viser det sig, at der trods forbudet nok var et aneligt antal personer af fremmed religion i landet, for da biskop Hans Svane - hvem ingen vil berømt for tolerance - skulle specificere opgaverne for et Konsistorialkollegium (et bispestyret kirkemini-

Religionspolitikken i Danmark afspejlede naturligvis europæiske tendenser, der havde udgangspunkt i den lutherske og senere den kalvinske reformation. Stridighedernes ydre kulmination var som bekendt Trediveårskrigen, men de herunder forekommende indre former for religionsstrid i form af flyveblade og skrifter fortsatte i endnu mange år. Her et profetantisk flyveblad mod den katolske kirke (Amsterdam, efter 1638).

sterium), medtog han den blotte mulighed for at tage stilling til samvittighedsfrihed.

Der var hundreder af 'fremmede religioners folk' i Danmark, og især i København. Årsagen hertil var den såre enkle, at en stor del af leje-mandskabet til den danske hær og en endnu større del af mandskabet til flåden bestod af udlændinge. Hærens folk var i høj grad tyske katolikker og flådens i høj grad nederlandske reformerte. Og folkene krævede naturligvis - og fik i en vis udstrækning også - en korrekt gejstlig betjening i deres rette trosretning og sprog.

Også stats-kreditorer, der havde hjulpet kongen gennem svenskekrigene, og for en dels vedkommende fik udlagt statsligt gods som betaling, fik ret til at dyrke en afvigende trosretning på dansk grund, og dette gjaldt også f.eks. kongens skibstørmere, hvoraf også mange var af fremmed religion. Begge de nævnte grupper er eksempler på 'nødvendige' støtter for kongemagten, som denne måtte yde visse fordele.

Udover disse 'små' problemer havde den danske regering et større: Fremmede gesandter kunne ikke formenten ret til at have egen præst, som holdt gudstjenester, hvorfra det ikke altid var i overensstemmelse med større politiske mål at forsøge at holde byens borgere m.fl. væk. Først kunne nemlig borgerne, siden gesandten selv og hans danske venner, og i sidste ende den fyrste, gesandten repræsenterede, tage anstød.

Og sidst, men muligvis slet ikke mindst, blev tronfølgeren prins Christian i 1667 gift med den hessen-kasselske prinsesse Charlotte Amalie, som var tysk-refor-

mert og fik lov at oprette og afholde egen hofgudstjeneste i København.

Det var slet ikke nemt at drive religionspolitik i (især) København. I henad 20 år kan vi bl.a. følge udviklingen gennem de talrige udkast til Danske Lov. Vi konstaterer her, at et udkast fra ca. 1669 opererer med, at trosartiklerne fra 1569 (som var den tids lovgivning mod fremmedpåvirkning) skuldes overholdes. Altså: Ingen slinger i valsen!

Blot 2 år efter, 1671, har den franske ambassadør, der var inde i varmen på grund af danske forhåbninger om at kunne slippe ind i den kommende krig på *fransk* side for at løsrive sig fra den nederlandske økonomiske dominans (siden 1645: Christianopeltraktaten)³⁾, fået manøvreret igennem, at han tillades at bygge et kapel, hvori hans - selvsagt katolske - præst kan prædike. Kapellet blev vist aldrig til noget, men ånden var ude af flasken.

1674 viser et udkast til Danske Lov, at der nu var lettelse i den rigoristisk lutherske indstilling. Det var sikkert medvirkende, at man skiftede lovforfatter fra biskop Hans Vandal til professor Rasmus Vinding.

Gesandtskabskappelernes ånd huserede i 1675, hvor der dukkede en gesandt fra det nu allierede Spanien op. Han protesterede prompte imod, at den danske regering nys havde udstedt nogle forordninger mod katolicismen, hvilket den havde kunnet tillade sig at gøre efter at have forvist den franske gesandt. Det spanske argument var naturligvis, at man med forordningerne ville forholde den spanske konge en frihed, som den franske havde nydt! Og snart var der atter katolsk

gesandtskabsgudstjeneste - hos den spanske gesandt.

Og den nederlandske gesandt spillede også med. Hans herrer var noget nærmere end katolikkernes og kæmpede en årelang kamp for at undgå at bevilge en gesandtskabspræst. Prestigemotivet sejrede dog i november 1674: En reformert gesandtskabspræst blev bevilget, som straks gik i gang med at holde gudstjeneste for - i det mindste! - de hundreder af nederlandske søfolk, som var i København for at bemane den danske flåde. Den nederlandske gesandt modtog endog en underhåndsbesked om, at et forbud i 1676 mod samkvem med fremmede religioner kun for et syns skyld var rettet mod alle: For Nederlandenes gesandts vedkommende ville man se gennem fingre med overtrædelser.

Den danske regering var i strid kamp med modstanderne af lempelig religiøs praksis og kæmpede uden officielt at lempe reglerne. Der er noget, der tyder på, at Griffenfeld måske uofficielt satte lemper i værk, for på et dokument, som bekræfter, at biskop Hans Vandals uopfordrede indlæg i 1672 havde standset sagen, har Griffenfeld med dateringen '9. november 1674' tilkendegivet, at Kommercekollegiets forslag er ekspederet 'så vidt som det har været praktisk enten ved erklæringer, forordninger eller på anden måde', men 'det øvrige indtil videre forbigået'.

Videreførelsen af en sådan politik har dog ikke krævet Griffenfelds tilstedeværelse, for i 1677 ser vi et pudsigt udslag af kongelig velvilje: lærredskræmmer Lambert von Till, der var tysk-reformert, var for gæld flygtet til Fredericia, der var

dansk fristad med asylret som omtalt ovenfor, men opholdt sig januar 1677 på Bremerholm (Flådens gamle leje før ibrugtagningen af Gammel- og Nyholm på Christianshavn) uden for Københavns jurisdiktion. Herover - og tillige over flugt til ambassade-områder m.v. - klagede Købmandskompagniet til kongen. Ikke tre måneder senere får imidlertid von Till kongelig bevilling til at nedsætte sig som lærredskræmmer - og i april 1678 klager kompagniet forøvrigt over ham igen. Han var dog stadig i København i 1682.

I 1677-1679 legede de udenlandske gesandter ligefrem kispus med den svinebundne danske regering. Ikke alle stater var så venlige som Kejserriget at sende en gesandt, hvis religion stemte overens med den danske stats, og intet trick - f.eks. heller ikke en advarsel fra Nederlandene om, at den franske gesandt arbejdede på at erhverve øen Nordstrand i Vadehavet - var for billigt. Den lutheranske gesandt fra Hannover (Braunschweig-Lüneburg) blev oven i købet skiftet ud med en katolsk i 1677, for at den spanske gesandt kunne rejse hjem, uden at det skulle forårsage afbræk i gudstjenesterne.

Spanieren (der jo havde besørget sit grundlæggende arbejde, nemlig at markere at krav på ligestilling med Frankrig) blev forøvrigt væk til 1679, hvor den hannoveranske katolik følgelig kom til at tage sig af en sag, hvor den katolske præst havde været for åbenmundet og forårsaget en lukning af kapellet. Snart efter åbnedes der igen dér og tillige i det franske gesandtskabskapel.

Fra året 1682 foreligger en optegnelse

over personer af fremmede religioner i København, d.v.s. under de civile myndigheders jurisdiktion. Af fortegnelsen fremgår, at der var bosat 67 katolske familier med ialt 116 personer, 71 reformerte familier med ialt 169 personer, 7 jødiske familier med ialt 19 personer, og 2 mennonister i denne residensstad, hvor luthersk gudstjeneste var den eneste tilladte. Hertil kom så selvfølgelig militærets folk.

Det er ved denne tid - i året 1682 - at vi kan iagttage et pragmatisk skifte fra fordømmelse og forkastelse af alle fremmede religioner, men uofficiel accept af deres tilstedeværelse, til aktivt og ubetinget brug af religionsfrihed som et kongeligt regale, som majestæten kunne gøre brug af til fremmelse af landets tarv⁴⁾. Vi har set ganske klart, at der var god brug for dette pragmatiske skifte, eftersom den gamle politik ikke lod sig føre ud i praksis under de nu engang herskende betingelser.

Også det pragmatiske skifte måtte naturligvis være uofficielt: For det første skifter enevældige konger ikke åbenlyst politik, og for det andet har de sjældent grund til at lægge sig ud med den gejstlighed, der dagligt går rundt og legitimerer deres magt.

Som følge heraf ser vi endnu i den færdige Danske Lov af 15. april 1683 kun en opblødning, der tillader fremmede at begive sig ind i rigerne med henblik på bosættelse, men uden ret til anden religionsudøvelse end den lutherske.

Og selvsamme år indkalder så kongen en mennonist fra Lübeck til at oprette et finuldsmanufaktur i København.

Indvandrerne trænger sig på

Det krævede jo ikke de store guds gaver inden for gennemskuelsevne at indse, at der i Danmark blev brugt megen energi på at søge opretholdt en fiktion om, at der kun dyrkedes én gud og at han kun dyrkedes på én måde. Der fandtes da også kræfter inden for det gejstlige og politiske liv, som gerne involverede sig i diskussion af forslag til ændringer.

I og for sig var det ret og rimeligt, at netop en af patronerne for Holmens Kirke, rigsadmiral Henrik Bielke i 1680 foreslog Kommercekollegiet i det mindste (selve forslaget ordlyd er nemlig ukendt), at de reformerte kunne tillades at tage borgerkab og blive begravet på Holmens kirkegård samt tillades offentlig religionsudøvelse. Bielke var, som patron for flådens kirke og vel den højst rangerende kender af dens mandskabsgrundlag, særdeles vel placeret til at indse de reformertes betydning.

Kollegiet var enig i de to første poster og overlod den tredje til Hans Majestæt Kongens egen bestemmelse.

Kongens egen bestemmelse har muligvis været at høre gejstlighedens mening om 'nogen frihed for de reformerte'. Besked udgik i september 1680 til fire bisper, heriblandt Sjællands biskop Hans Bagger. Dennes indlæg vejer langt tungest blandt de fire, som alle var imod, men Bagger drister sig til intet mindre end en underkendelse af kongens indstilling, et angreb på den reformerte dronning og en beskrivelse af den reformerte religion som værende Satans værk.⁵⁾

Forbindelsen til Bielkes forslag synes klar, idet Bagger erkender tilstedeværel-

sen af mange fremmede særligt ved 'Holmen eller Christianshavn og Søetaten' og anbefaler ansættelse af en hollandsk-talende *luthersk* præst.

Samtidig førte Kommercekollegiet nærmest en kampagne, hvor man på et tyndt grundlag 'lige ville nævne' fordelene ved religionsfrihed. Kollegiet havde talrige muligheder for at komme til at nævne disse fordele, idet forslag til manufakturers oprettelse og erhvervslivets styrkelse i al almindelighed på det nærmeste føg gennem luften:

De storpolitiske tilfældigheders spil ville, at den franske konge Ludvig den Fjortende siden sin personlige overtagelse af styret i 1660 havde optrappet en politik, der skulle ende med at ensrette Frankrig i henseende til tro. Ludvigs problem var blot, at omkring 10-15% af de ca. 20 millioner franskmænd var protestanter, oftest af den reformerte slags, kaldet 'huguenotter'.

Netop i 1681 fik den franske anti-protestantiske politik en tand til i form af militær indlogering hos reformerte, som ikke ville omvende sig, og afbrænding af kirker.

Tusindvis af franske protestanter var for længst flygtet til Nederlandene, England og Tyskland. Til København som til andre residenssteder indløb gesandt-indberetninger om, at der nu var mulighed for at sikre faglig velfunderet arbejdskraft ved hjælp af frihedsprivilegier. Men den danske konge henholdt sig indtil videre til allerede udstedte privilegier samt et løfte om at ville benåde en gruppe på 100-150 familier af købmænd og manufakturister med et kapel 'in der Nähe' og yderligere privilegier.

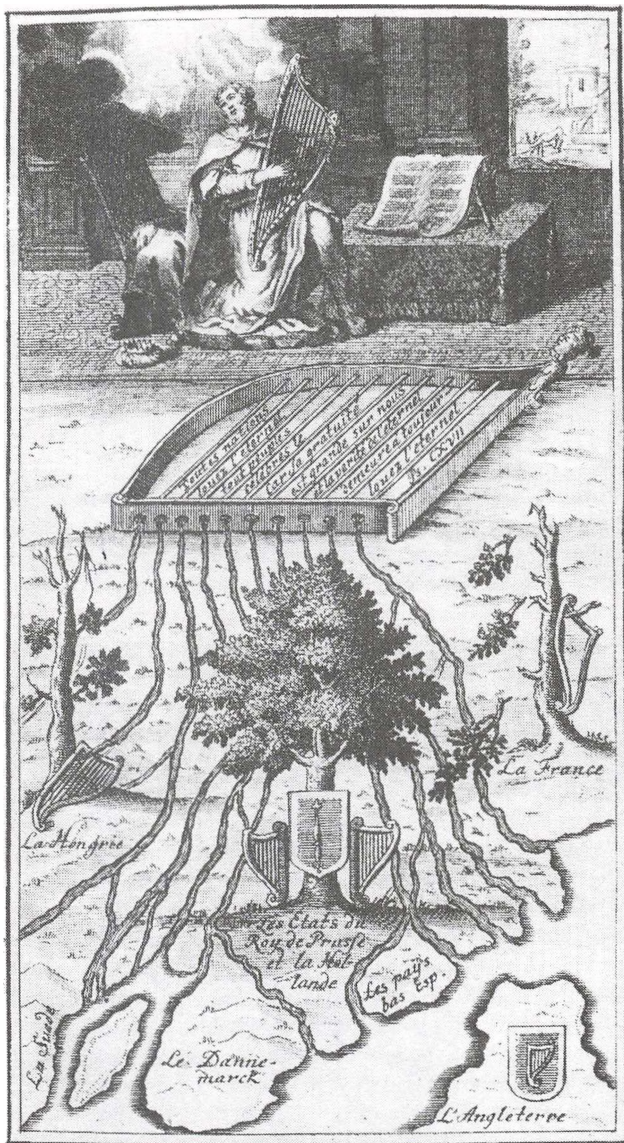
Dette var jo selvfølgelig også en hel del i lyset af tidligere tiders politik, men næppe tilstrækkeligt til at få flygtninge til at rejse til Danmark fra Amsterdam, London eller Köln.

Christian den Femte havde imidlertid i september 1681 nedsat en Politikkommission, som i starten påtog sig større opgaver end det vistnok var hensigten. I december samme år henledte kommissionen kongens opmærksomhed på de henved '2000 Siæle af Differentes religion' i København, som for god ordens skyld - og dette var kommissionens arbejdsområde! - manglende en jurisdiktion.

Kommissionen anslog en for enevældens kommissioner sjælden tone ved at foreslå kongen at anskaffe denne udmærkede arbejdskraft fra Frankrig og i øvrigt slå op i sit Statskollegiums protokoller for at konstatere, at det havde været foreslået før!

Den politiske ledelse, der var optaget af forberedelserne til et slagsmål med Nederlandene om forlængelse af Christianopeltraktaten efter 1685, lod sig foreløbig ikke forstyrre mere, end at Fredericia fik sine ovenfor nævnte, forbedrede privilegier i 1682.

I 1683 satte man imidlertid ind med en trusselskampagne over for de danske erhvervsdrivende, som man syntes var for efterladende: 'Da har vi nu advaret jer alvorligt, at I ikke skal forsømme jeres egen fordel, for at Vi ikke (mod Vor allernådigste Intention og Vilje) skulle blive forårsaget at meddele fremmede (efter Os derom allerede allerunderdanigst gjorde forslag) sådanne privilegier, som i betydelig grad vil komme indbyggerne til skade'.⁶⁾

Også den reformerte (kalvinske) kirke propagerede selvfølgelig voldsomt, dels af indre og dels af ydre politiske grunde. Eksempelvis fortsatte de fordrevne franske huguenotters propagandaen i årtier efter skæbneåret 1685; her gengivelse af et kobberstik fra franksproget salmebog udgivet i Berlin i 1740, hvor efterkommere af flygtingene viser, hvorledes "Livets Vand" spredes fra Davids Harpe til modtagertlandene for franske huguenotter, alt mens træet visner i Frankrig.

Kobberstik af detaljer fra Jan Luykens fremstilling i den reformerte hofmenigheds kirke i Halle an der Saale, Tyskland: Fordrevne huguenotter flygter fra Frankrig.

Den 19. april 1684 kulminerede omstillingen af den danske religionspolitik fra uofficiel accept til officiel tilladelse. Denne dag nedsatte kongen nemlig en kommission til undersøgelse af, *hvorledes* og ikke hvorvidt man kunne give de reformerte visse religiøse friheder.

Kommissionen bestod af professor Rasmus Vinding, generalprokurøren (en slags statsadvokat) Peder Scavenius, den københavnske borgmester Cosmus Bornemann, og de tre gejstlige biskop Hans Bagger, konfessionarius Leth, og biskop Thomas Kingo. I en første, fælles betænkning af 13. maj 1684 var de alle enige om tiltag, der ville isolere de reformertes religionsudøvelse mest muligt, men i en særlig tilføjelse fra de tre gejstlige og Bornemann fremførtes, at de reformerte burde bruge det lutherske kirkeritual!

I tilgift hertil føjede de gejstlige den 17. maj 1684 et brev i Båggers hånd, at reformertes ægteskab med lutheranere burde medføre konversion til lutherdommen, og at det i øvrigt var gået magthaverne i 'Holland, Pfalz, Ungarn, Siebenbürgen, Anhalt, Bremen, Hessen, Brandenburg, Preussen, oc andre stæder' såre galt, fordi de lukkede de reformerte ind.

Man bemærker, at borgmester Bornemann ikke længere kunne tilslutte sig.

Senest ved årsskiftet 1684-1685 havde kongen bestemt sig for udstedelse af privilegier til de reformerte. Disse udkom 3. januar 1685 og tilstod fri religionsudøvelse, bygning af en kirke, og lovede økonomiske friheder. De økonomiske friheder blev specificeret, men gjort generelle, i april samme år.

Reaktionen hos den lutherske gejstlighed var formentlig årsag til, at der i juli 1685 blev udstedt forbud mod, at sognepræsterne angreb fremmede religioner.

Samme efterår ophævedes i Frankrig endelig det edikt, Nantes-ediktet, som havde været de franske protestanters fundamentale beskyttelse. Den allerede påbegyndte masseflugt steg til nye højder, og i Danmark formåedes biskop Bagger endda til at bede kongen formå Frankrig til at ophøre med forfølgelserne eller tage de protestantiske under sin beskyttelse. Bagger havde i 1680 anset en sådan indblanding i franske forhold for at være en indblanding i Guds værk i udlandet og en underminering af forholdet mellem Gud og Folk i hjemlandet.

Men da slaget jo grundlæggende var tabt, kunne Bagger kun vinde ved henvendelsen: Færre flygtende franske reformerte, måske ligefrem ophør af forfølgelserne, betød færre franske reformerte i Danmark, måske slet ingen.

Ved skrivelse af 2. januar 1686⁷⁾ fik rentemester (finansminister) Brandt besked på at lade repræsentationerne i udlandet reklamere for de nye danske frihedsbestemmelser og specielt betone disses *faste* karakter.

Afslutning

Med de sædvanlige lange linjer bagud har den danske religionspolitik 1660-1685 vist sig at være et spændende morads af tilsyneladende modstridende oplysninger og handlinger, som for øvrigt endnu den dag idag kan være kraftigt farvet af en forfatters religion.

De lange linjer fremad efter 1685 viser, at selv om de direkte stridsspørgsmål

Huguenoternes flugt fra Frankrig medvirkede til yderligere spredning af det, der allerede var og betragtedes som den overlegne og efterlignelsesværdige franske kultur. Franske dansemestre, kokke og sproglærere (og -lærerinder) havde kronede dage. Her "Det franske køkken" fra forsiden af en fransk kogebog (Tyskland: Halle an der Saale, Reformert Hofmenighed)

blev mindre, forsvandt de aldrig helt. De reformertes religionsfrihed blev bevaret gennem alle forsøg på forandringer og undermineringer.

Statens forsøg på at opnå indvandring af fremmede og den deraf afledte nødvendighed af religionsfriheder var - i hvert fald for så vidt angår den tysk-reformerte menighed i København - ikke nogen succes. Derimod forsynedes byen rigeligt med soldater og søfolk, ganske som før frihedernes indførelse.

Heller ikke handelen er blevet direkte påvirket i nævneværdigt omfang, men måske ligger der en afsmittende effekt på samfundet af indvandrenes nye vaner.

Set med eftertidens briller kan striden om religionsfrihederne - hvoraf kun de vigtigste linjer og aspekter har kunnet trækkes op her - synes at være ret ubetydelig. I virkeligheden er der måske tale om den mest grundlæggende konflikt i hele enevældens historie, mellem kongemagten og dens legitimerende gejstlighed; måske den eneste sag, hvori gejstligheden nogen sinde vovede at tale kongen midt imod.

Som vi har set, var den teoretiske politik på religionsområdet i uoverensstemmelse med praksis. Dette måtte generelt virke i retning af at underminere styrets autoritet, og styrets forsøg på at ændre politik var langsomme og til dels famlende. Herved dokumenteredes enevældens største svaghed: angsten for præstigetab, og dokumentationen bliver des stærkere på dette område, fordi kampen stod mod selve formidleren af systemets prestige.

Noter:

1. Jens-Ivar Mørch: Erhvervspolitikken under den tidlige enevælde (1660- ca. 1701) med særligt henblik på indvandringen. Med en undersøgelse af Københavns tysk-reformerte befolkningsgruppe i perioden 1681-1690 (speciale i historie, magisterkonferens, kan p.t. ikke lånes; København, 1992).

2. Såsom Knud Fabricius: Griffenfeld (København, 1910), s. 165-166 og 174-175, og do.: Bidrag til Schultz Danmarkshistorie, s. 400-401.

3. Nederlandene, der var 1500- og 1600-årenes dominerende europæiske stormagt, havde siden Øresundstoldens indførelse haft diverse aftaler med de danske konger, hvis bedste betalere de var. Allerede Christian den Fjerde havde forsøgt at løsrive sig fra aftalerne gennem toldforhøjelser og fælles satser for alle, men i 1645 - efter en Svenskekrig - slog Nederlandene til igen og svinebandt Danmark til en toldaftale af fyrré års varighed, efter hvilken nederlandske laster skulle nyde samme frihed som danske.

4. Jvf. s. 61 i: L. Jørgen Stenbæk: "Religion og politik i den unge danske enevældes selvforståelse." S. 51-63 i: Religionsvidenskabeligt Tidsskrift, nr. 3, november 1983. Udgiver af Jysk Selskab for Religionsvidenskab, Aarhus Universitet (Aarhus, 1983).

5. Bagers skrift er alvorligt fejldateret til 1684 af Paul Ries i hans Dissertation for the degree of Ph. D.: An Account of Denmark as it was in the years 1660-1703. An Enquiry into some Political, Legal, Religious and Literary Aspects of Early Danish Absolutism, with Special Reference to Ideas about God, Man and the Universe [Cambridge, UK 1968], hvorfor Ries' skrift i det hele må afvises bortset fra dele af indholdsanalysen.

Fejldateringen skyldes formentlig fejl hos Zwergerius i 1753-1754, jvf. noten s. 157 hos Jens Møller: "[Æresoprejsning for tvende miskjendte Theologer. B.:] Biskop Hans Bagger." S. 133-213 i: Nyt theologisk Bibliothek, udgivet af Jens Møller, sextende Bind, 1830 (Kjøbenhavn, 1830).

6. Forordning 1683 12/6.

7. Findes ofte fejldateret til 1685 og dermed ofte som del af baggrunden for privilegieme. Fejldateringen sikkert ud fra s. 148 i: H. F. Rørdam: "Om fremmede Religionssamfunds, især Kalivinistemes Stilling her i landet i Christian V's Tid." S. 144-169 i: Kirkehistoriske Samlinger, 3. Række Bind III, 1881-1882.

(øverst) En svært bevogtet Falcone (tv) på vej på arbejde
(nederst) Vejspærring i.f.m. razzia på Sicilien

Mænd af ære

Af Thomas Harder. Forfatteren er cand. mag i italiensk og historie, medarbejder ved Weekendavisen og forfatter til flere bøger om Italien, bl.a. *Mafiaens mænd* (Schønberg, 1990).

Man har længe forvekslet mafiaen med mafiamentaliteten, mafiaen som ulovlig organisation med mafiaen som en måde at være på. Det er en stor fejl. Man kan sagtens have en mafiamentalitet uden at være forbryder.

Citatet stammer fra bogen *En dommers kamp mod mafiaen*¹⁾, hvis ene forfatter, den sicilianske dommer Giovanni Falcone, den 23. maj 1992 blev myrdet af mafiaen.

Da den italienske udgave af bogen, *Cose di cosa nostra*, udkom i efteråret 1991 var Falcone flyttet til Rom for at lede justitsministeriets generaldirektorat for straffetret og uofficielt fungere som justitsministerens personlige rådgiver. Falcone havde søgt stillingen, fordi han ikke længere mente sig i stand til at arbejde i Palermo, hvor politiske og bureaukratiske intriger ustandseligt hæmmede hans indsats. Den nye post var for så vidt et naturligt advancement for en embedsmand med Falcones enestående kvalifikationer, men det skaffede ham straks kritik på halsen fra kredse i retsvæsenet og den politiske verden, som havde svært ved at affinde sig med Falcones succes og hans popularitet i offentligheden. Falcone blev beskyldt for at foretage "et tilbagetog" fra kampen mod mafiaen. Hertil svarede han, at han stadig udkæmpede den samme krig, nu blot fra en anden skyttegrav, og han gjorde i øvrigt kritikken til skamme ved at søge stillingen som leder af en ny "super-anklagemyndighed", et organ, der skal

fungere som en slags antimafiaministerium. Falcones ansøgning mødte heftig modstand fra kolleger, der beskyldte ham for at være blevet for "ministerialiseret" og krævede en mere "uafhængig" mand på posten. Skænderierne blev brat afbrudt af den bombe, der dræbte Falcone, hans hustru og hans tre livvagter.

Il pool antimafia

Falcone var i 1980'erne blandt drivkræfterne i *il pool antimafia*, en gruppe yngre undersøgelsesdommere, der specialiserede sig i mafiasager og bl.a. fik gennemført de såkaldte "maxi-processer", hvorunder hundreder af mafiosi blev idømt lange fængselsstraffe. *Il pools* medlemmer er siden blevet spredt for alle vinde, men de fleste er dog stadig aktive og beskæftiger sig stadig med mafiasager. Falcone, der selv var sicilianer, forstod i eminent grad mafia-folkenes mentalitet og vandt i mange tilfælde de afhoppede mafiosis tillid i en sådan udstrækning, at de kun ville tale med ham - hvad de til gengæld gjorde med en hidtil uset åbenhjertighed. Falcone taler derfor med stor autoritet, når han i sin bog fortæller om mafiaens to ansigter: på den ene side en primitiv, lukket, dystert verden, et samfund styret af strenge, fortidige regler, hvor døden er den eneste mulige straf, et fællesskab, hvor dyder som venskab, familiefølelse, styrke, snuhed, mod og frem for alt personlig ære er altafgørende; på den anden side en moderne multi-

national virksomhed, der køber og sælger narkotika i Asien, USA, Latinamerika og Europa og vasker sine sorte penge hvide i Schweiz, Lichtenstein, London, New York og Vestindien. Falcone forstod mafiaen og mafiamedningens liv og tanker til bunds, og en del af deres mentalitet, kunne han ligefrem respektere. Det fremgår af hans bog, og det fik, da den udkom i Italien, nogle, mere stift tænkende, kommentatorer til at kritisere Falcone for at være for forstående, for tvetydig i sin skildring af denne trussel mod nationen.

De angrende

Et af den italienske stats afgørende våben i kampen mod 1970'ernes terrorisme var de "angrende", de terrorister, som af den ene eller den anden grund besluttede at opgive den væbnede kamp og samarbejde med myndighederne i bytte for straffnedsettelse og beskyttelse mod deres tidligere kammerater. Muligheden for at "angre" kom med en ny lov, der blev vedtaget på foranledning af general Carlo Alberto dalla Chiesa, som fra 1978 til 1981 stod i spidsen for kampen mod terrorismen (og som i 1982 blev myrdet, da han som nyudnævnt præfekt i Palermo skulle demonstrere statens vilje til at bekæmpe mafiaen). Selv om der fra flere sider blev rejst tvivl om det moralsk forsvarlige i således at lade forbrydere gå fri og om værdien af de "angrendes" vidneudsagn - det kan være fristende at snakke undersøgelsesdommerne efter munden og lyve om uskyldige mennesker for at skaffe sig selv personlige fordele - er loven siden blevet tilpasset, så den nu også omfatter afhoppede mafiosi. Det har medført en tynd, men stadigt voksende strøm af vigtige vidnesbyrd. De efterhånden flere hundrede "angren-

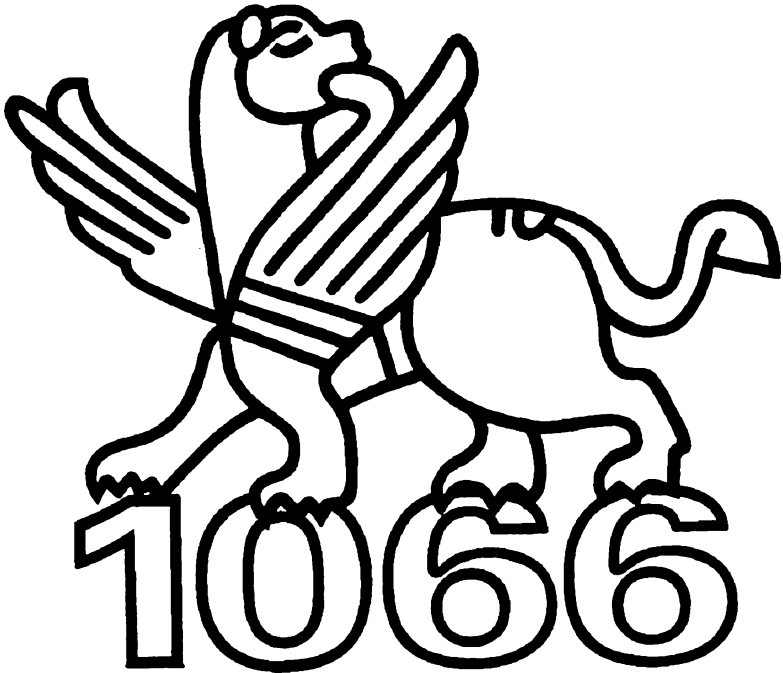
de" er først og fremmest tabere fra den store mafiakrig, som omkring 1980 kostede over 1.000 mafiosi livet, folk, som efter at deres egne familier er blevet decimeret, har valgt at samarbejde med myndighederne for at få hævn over de sejrende fjender eller simpelthen som en sidste chance for at redde livet. Den mest kendte af disse afhoppere er Tommaso Buscetta, hvis vidnesbyrd i begyndelsen af 1980'erne blev grundlaget for de første "maxiprocesser", og som efter mordet på Giovanni Falcone, der i sin tid havde afhørt ham og var blevet en slags ven, har besluttet at røbe nye oplysninger, bl.a. om en række politikeres og embedsmænds forbindelser til mafiaen.

Mafiakrigens sejrherre var "corleoneserne" eller "familien fra Corleone", som i 1969, da den gamle boss Luciano Leggio blev fængslet, blev overtaget af Salvatore Riina (også kendt som Totò *u Curtu* = "Lille Totò", eller "Vildddyret"). Under Totò Riinas ledelse tilkæmpede corleoneserne sig det absolutte herredømme i Cosa Nostra, dvs. den kreds af familier, der udgør Mafiaen med stort M. Cosa Nostra, der i sin "hjemmeprovinc" Palermo omfatter 67 kendte familier med ca. 1.630 medlemmer, er den del af mafiaen, der behersker de mest indbringende forretninger, først og fremmest narkotikahandelen, og som har den største militære slagkraft, de bedste internationale kontakter og den tætteste forbindelse til politikere og embedsmænd.

Totò Riina styrede Cosa Nostra i 23 år, og under hans herredømme blev organisationen stadig mere centraliseret. Da Riina og corleoneserne overtog magten, havde medlemmerne gennem årtier været vant til en struktur, hvor familierne i

Indholdsfortegnelse til 1066

22. årgang

Indholdsfortegnelse til 1066 - 22. årgang

Nr. 1	side
Henrik Mouritsen: Pompei - et romersk demokrati?	3
Erik Jacobsen: Kirke og stat under besættelsen	12
Dan H. Andersen: DFWVI JX LV TYOQ (Koder og kodesprog i 1700-tallets diplomatiske korrespondence)	21
Dan H. Andersen: Det diplomatiske fag - en anmeldelse	36
Nr. 2	side
Barbara Zalewski: Det muligens rammer	3
Sebastian Olden-Jørgensen: Generalfiskal Søren Korerup - en af absolutismens uheldige høge	13
Steen Ousager: DSB - en hovsaløsning?	26
Specialeliste, Århus 1990	37
Specialeliste, Odense, 1991	38
Nr. 3	side
Kurt Villads Jensen: Kristne og islamiske fællesskaber i middelalderen	3
Hans Erik Stolten: Historien om Sydafrika	13
Michael Bregnsbo: Odense Universitetshistorie - en anmeldelse	27
Jørgen Mikkelsen: Milevogn, miltær og museumsformidling	31
Nr. 4	side
Jens-Ivar Sonne Mørch: Tilbage til kilderne	3
Thomas Harder: Mænd af ære	16
Anders Leegaard Knudsen: Kirkekunstens storhedstid - en anmeldelse	28
Specialeliste Århus, 1991	31
Specialeliste København, 1990-91	33

Forfattere:

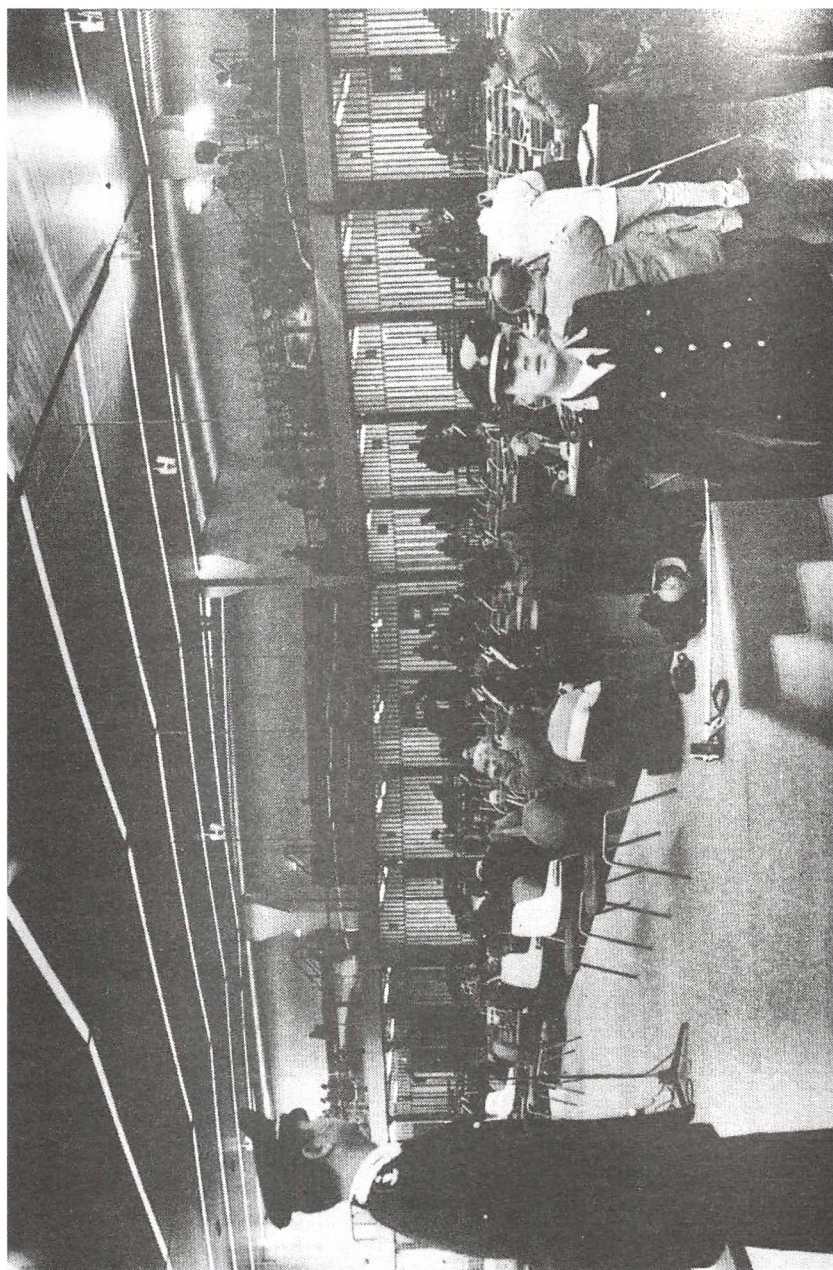
	nr.	side
Andersen, Dan H: FDFVWI JX LV TYOQ Koder og kodesprog i 1700-tallets diplomatiske korrespondence	1	21
Harder, Thomas: Mænd af ære	4	16
Jacobsen, Erik: Kirke og stat under besættelsen.....	1	12
Jensen, Kurt Villads Kristne og islamiske fællesskaber	3	3
Mørch, Jens-Ivar Sonne: Tilbage til kilderne	4	3
Mouritsen, Henrik: Pompei - et romersk demokrati	1	3
Olden-Jørgensen, Sebastian: Generalfiskal Søren Komerup - en af absolutismens uheldige høge.....	2	13
Ousager, Steen: DSB - en hovsaløsning	2	26
Stolten, Hans Erik J: Historien om Sydafrika.....	3	13
Zalewski, Barbara: Det muliges rammer: Dansk Røde Kors under 2. Verdenskrig	2	3

Emner:

Artikler:	nr.	side
Det muliges rammer	Barbara Zalewski..... 2	3
DSB - en hovsaløsning	Steen Ousager..... 2	26
DFVWI JX TYOQ		
Koder og kodesprog i 1700-tallets diplomatiske korrespondance	Dan H. Andersen 2	1
Generalfiskal Søren Komerup	Sebastian Olden-Jørgensen..... 2	13
Historien om Sydafrika	Hans Erik J. Stolten 3	13
Kirke og stat under besættelsen	Erik Jacobsen..... 1	12
Kristne og islamiske fællesskaber i middelalderen	Kurt Villads Jensen 3	3
Mænd af ære	Thomas Harder 4	16
Pompei - et romersk demokrati?	Henrik Mouritsen 1	3
Tilbage til kilderne	Jens-Ivar Sonne Mørch.. 4	3

Anmeldelser:	nr.	side
Det diplomatiske fag	Dan H. Andersen 1	36
Milevogn, militær og museumsformidling	Jørgen Mikkelsen 3	31
Odense Universitets-historie	Michael Bregnsbo..... 3	27
Kirkekunstens storhedstid	Anders Leegaard Knudsen, Ph. D..... 4	28

Faglig orientering:	nr.	side
Specialeliste København, 1990-91.....	4	33
Specialeliste Odense, 1991.....	2	38
Specialeliste Århus, 1990.....	2	37
Specialeliste Århus, 1991.....	4	31

En af maxiprocesseme afholdt i 1988. Bemærk burene i baggrunden med de anklagede.

hver provins var repræsenteret i en lokal "kommission", som igen sendte repræsentanter til "Kuplen", hvor Siciliens mægtigste mafiosi mødtes for at koordinere deres aktiviteter og sikre magtbalancen på øen. Corleoneserne afskaffede dette "demokratiske" system, eller tømte det i hvert fald for reel betydning, og indførte i stedet "ambassadører", som overbragte den usynlige Riinas ordrer til de undervungne familier. Totò Riinas lange regeringstid sluttede den 15. januar 1993, da han blev forrådt af endnu en "angrende" - sin tidligere chauffør Baldassarre Di Maggio, som havde fået nys om, at Riina havde dødsdømt ham, bl.a. fordi Di Maggio havde forbrudt sig mod Cosa Nostras strenge krav til medlemmernes formelle ægteskabsmoral og - nok så væsentligt - fordi Di Maggio var mistænkt for forræderi.

Mafia-mentaliteten er ifølge Falcone selve den traditionelle sicilianske mentalitet, en mentalitet, der er et levn fra Siciliens fortid som bytte for skiftende erobrere, fra *"de tider, da Sicilien måtte forsvare sig mod omverdenen ved at opfinde en adfærd, der gjorde det muligt at modstå besættelserne og overleve. Erobrerne har efterladt sig en arv i form af et bagstræberisk temperament, som består af en tilsyneladende underkastelse og troskab mod traditionerne parret med en grænseløs stolthed."*

Mafiosoen véd, at han er nødt til at leve sammen med sociale, administrative og politiske strukturer, der er meget stærkere end ham selv, og derfor lærer han altid at skjule sine følelser og at hykle ærbødighed og respekt over for alle statens repræsentanter. Men så snart statens tilstedeværelse svækkes, bliver mafiosoen

mere selvsikker, og konfliktniveauet stiger. Denne stadigt skiftende balance mellem stat og mafia, viser, siger Falcone, at *"mafiaen ikke er et modstykke til staten, men snarere en parallel organisation, der ved ulovligheder udnytter skævheden i den økonomiske udvikling til egen fordel, og som, så snart den føler sig virkelig angrebet og under pres, reagerer på den eneste måde den kan, nemlig ved at dukke sig."*

Med andre ord: den eneste modgift mod mafiaen er en mere effektiv, aggressiv og respekteret statsmagt.

Snuhed, venskab, ære

Tre vigtige værdier i den traditionelle sicilianske mentalitet er: snuheden (*furberia*), venskabet (*amicizia*) og æren (*onore*). Snuheden vedrører individet, æren vedrører individet og dets "forlængelse" familien, mens venskabet vedrører individets kreds af venner og kontakter. *Furberia* kan sammenfattes som en meget udtalt mistillid til ens omgivelser og beundring for den kloge, der er i stand til at narre den mindre kloge. Man tager for givet, at alle, der ikke er ens nærmeste familie, når som helst er parat til at snyde én. Man er på vagt og mener sig samtidig berettiget til at prøve at snyde sine omgivelser, før de får chancen. *Amicizia* kan siges at være svaret på *furberia*. Den traditionelle sicilianske venskab er en kombination af gensidig sympati og personlig tillid i forretningsanliggender. Venner er ikke faste partnere, men kan, fordi de har tillid til hinanden og føler sig bundet af et fælles normsæt, nemt gøre indbyrdes forretninger uden behov for den garanti, det giver at kunne gå til retten med en uopfyldt aftale. Venner udveskler tjenester

og kan i påkommende tilfælde trække på hinandens ressourcer. Et venskab kan eventuelt formaliseres ved forskellige ritualer, for eksempel ved at man bliver gudfædre til hinandens børn. *Onore* er familiens og dermed også individets ære og en kolossalt vigtig størrelse. Æren er en afgørende del af personligheden, uden den er man intet. Æren er en ressource, som man om nødvendigt vil bruge vold for at beskytte. En persons eller families ære afhænger af omgivelsernes dom, og derfor må man tage omgående og passende skridt til at forsvare sin eller familiens ære, hvis den på nogen måde trues. Truslerne kan spænde fra små etikettebrud over manglende respekt for éns ejendomsret til offentlige fornærmelser eller angreb på et kvindeligt familiemedlems dyd og ærbarhed. Æren forsvares ved at møde fornærmelser med fornærmelser af samme kaliber og i tilfælde af meget grove krænkelse ved drab. Et drab kan få katastrofale konsekvenser for hævneren og hans familie, men at lade en krænkelse uhævnnet vil være ligeså katastrofalt. Mister man sin ære, mister man også sin troværdighed og sin plads i samfundet.

Omertà

Et andet centralt begreb, der er nært beslægtet med de ovenfor omtalte er *omertà*. *Omertà* (der er afledt af dialektordet *òmu* = "mand") er i bredeste forstand en modvilje mod at samarbejde med myndighederne, for eksempel ved at vidne i retssager eller ved at gå til politiet med sin viden om forbrydelser. *Omertà* kan være affødt af gruppeloyalitet, af de traditionelle forestillinger om, at der er sager, som en rigtig mand bør klare selv uden fremmedes indblanding, og af opfattelsen af staten som noget fremmed og

fjendtligt, der står i modsætning til lokalsamfundet. Endelig, og uden for mafiafamilierne er det efterhånden det mest almindelige, kan *omertà* simpelthen skyldes frygt for repressalier.

Værdier som de ovennævnte er karakteristiske for samfund, der ikke har nogen central, upersonlig magt til at regulere sig, og hvor lokalsamfundets uskrevne love er stærkere end statens officielle lov. Størstedelen af Sicilien og Syditalien har da også i århundreder været udprægede randområder, hvor statsmagten ikke har haft større ambitioner om - eller evne til - at gøre sit magtkrav gældende. Desuden har dyrkningsformen på Vestsicilien - og i stort omfang også i Syditalien - og det bosættelsesmønster, den har medført - latifundiebrugene og de meget store "landsbyer" med fra 2.000 til 20.000 indbyggere adskilt af store, næsten ubeboede landområder - splittet områderne op i en mængde "magt-øer" med meget svag indbyrdes forbindelse. Denne "cellestruktur" gjorde det meget vanskeligt at centralisere magten og tvang staten eller udefrakommende erobrere til at finde en *modus vivendi* med de lokale magthavere, der i denne forbindelse ikke så meget var godsejerne som de mellemmand eller lokale "patroner", der i kraft af deres evne til voldsudøvelse, deres gode kontakter på kryds og tværs af lokalsamfundene og den respekt, de nød, beherskede forbindelseslinierne og sørgede for, at de lokale normer blev respekteret. Ligesom staten var afhængig af mellemmanden, var han afhængig af staten. Han udøvede sin magt i to forskellige, adskilte sfærer, statens og lokalsamfundets, og hans position i hver af dem afhang af hans succes i den anden. Jo større indflydelse, han

havde blandt embedsmænd og politikere, desto mere værdifuld var han som medlemmand for lokalbefolkningen; og jo mere agtet eller frygtet han var i landsbyen, desto stærkere var hans forhandlingsposition over for statens repræsentanter.

Da Sicilien og Syditalien i 1860 blev indlemmet i det nye Kongeriget Italien, blev de en del af en stat, som selv om den langt fra fungerede 100% effektivt, faktisk havde ambitioner om at styre hele sit territorium, og som desuden rådede over et nogenlunde veludviklet bureaukrati. Den nye stat gjorde de traditionelle mæglere overflødige på en række områder. For at genvinde det tabte terræn begyndte de lokale bosser at koncentrere sig mere og mere om ulovlige aktiviteter (fx pengeafpresning, hæleri, smugleri, bortførelser osv.) og udnyttede deres net af personlige kontakter til at beskytte sig mod retsforfølgelse. I slutningen af 1800-tallet udvikler der sig efterhånden en type, som man kan kalde den "klassiske mafioso". Det er en forbryder, som foruden at være forbryder stadigvæk, i det omfang statsapparatet ikke slår til (eller folk ikke stoler på det), spiller en rolle som mægler, medlemmand og "dommer" i lokalsamfundet, og som desuden er aktiv i et lovligt erhverv. Mafiosoens mange kontakter og hans mulighed for at straffe eller udrydde sine fjender - og sine venners fjender - kommer ham til gode i alle dele af hans virksomhed. Efterhånden som valget bliver udstrakt mere og mere, og flere og flere let manipulerbare syditalienske bønder får stemmeret, bliver en af mafiosoens vigtigste aktiviteter, at forsyne politikere på lokalt og nationalt plan med stemmer til gengæld for beskyttelse og andre tjenester til sig

selv og til kredsen af venner og klienter.

Sono mori e faccio morire

Da fascisternes kom til magten i 1922, var mafiafolkernes kriminalitet og deres indflydelse på politik og erhvervsliv på Sicilien og i Syditalien blevet så stort et problem, at Mussolini i 1926 udnævnte en højstående politimand ved navn Cesare Mori til præfekt ("amtmand", men med vidtgående lov-og-orden beføjelser) i Palermo for at bekæmpe mafiaen. Cesare Mori gik til sin opgave med stor energi og - selv efter fascistisk målestok - meget betydelig brutalitet. Mori, der når han holdt taler rundt om i landsbyerne, gerne præsenterede sig med ordene "*Sono Mori e faccio morire*" ("Mit navn er Mori, og jeg slår ihjel."), benyttede sig af diktatorens fuldmagt til at indlede et veritabelt felttog mod mafiaen. Hele landsbyer blev belejret og afskåret fra mad og vand, og massearrestationer og tortur i fængslerne var gængse midler. Hundreder af mafiosi blev sendt i fængsel eller forvist fra øen, mange blev dræbt, og mange valgte at flygte til USA, hvor de kunne få hjælp af familie og venner i indvandrersamfundet. (Og hvor de styrkede de sicilianske mafiosis bånd til de amerikanske gangstere). Et af Morris erklærede mål var at vise statens overmagt og almagt. Den sicilianske befolkning skulle se, at staten var til stede overalt, og at den var i stand til at slå fra sig og ramme enhver, der prøvede at trænge ind på dens enemærker. Resultatet skulle være, at folk flyttede deres loyalitet fra mafiaen til staten.

Trods al hans beslutsomhed og energi, lykkedes det kun Mori at ramme mafiaens nederste lag. De folk, han sendte i

fængsel, var - foruden en del ganske uskyldige mennesker og almindelige forbrydere - håndlangere eller mafiosi i det små. Det skyldtes, at det var dem, der nemmest lod sig fange ved de nærmest militære operationer, som Mori yndede, og at de store kanoner vanen tro benyttede sig af deres politiske forbindelser til at undgå retsforfølgelse. Da Mori i 1929 insisterede på at gennemføre en efterforskning mod et fascistisk parlamentsmedlem, der var mistænkt for at have forbindelser til mafiaen, erklærede Mussolini, at mafiaen takket være regimets indsats nu var besejret, udnævnte Mori til senator og sendte ham på pension.

Fascismen ramte også mafiaen på måder, der var mere indirekte og egentlig utilsigtede, men lige så virkningsfulde som Morris militære angreb: på flere områder blev mafiaen så at sige udkonkurreret af den fascistiske stat. Mange godsejere var, da fascisterne kom til magten, begyndt at betragte deres mafia-forbindelser som ret kostbare bekendtskaber, og var kun glade for at slippe af med dem, da det fascistiske politi, hæren og partiets militis påtog sig rollen som beskyttere af godsejernes privilegier. En af mafia-folkenes vigtigste opgaver havde tidligere været som forpagtere, vagtmænd, forvaltere eller bare som "venner" at beskytte godsejerne mod bøndernes og daglejernes krav om højere lønninger, større andele i høstudbyttet, bedre fæstekontrakter og spredning af ejendomsretten til jorden. Men mafia-vennerne viste sig ofte at være et tveægget sværd for godsejerne. Mafiaforpagterne nægtede gerne at lade afgifterne følge med den almindelige prisudvikling, eller de nægtede simpelthen overhovedet at betale. Godsejerne havde

som regel ikke magt til at tvinge dem og måtte år efter år se deres indtægter dale. Prøvede de at sælge deres jord for dog at få noget ud af den, havde deres mafiaforpagter ikke sjældent ladet alle vide, at han ville betragte det som en personlig fornærmelse, hvis nogen vovede at møde op og byde imod ham ved auktionen. Mange godsejere åndede derfor lettet op, da fascistismen tilbød dem beskyttelse på nye og billigere vilkår.

Mafiosoens funktion som mellemmand og mægler mellem folk, der af geografiske, sociale eller andre grunde ikke kunne komme i kontakt med hinanden, blev i meget stort omfang overflødiggjort af den fascistiske stats- og partiorganisation. Den fascistiske regering og især det fascistiske parti lagde et umådeligt finmasket net af forskellige organisationer ned over hele landet, og italienernes hverdag blev nu i en grad, man aldrig havde kendt før, styret af partiafdelinger, ungdomsorganisationer, kvindeforeninger, klubber og fritidsforeninger for de forskellige faggrupper og utallige andre organisationer og "væsener", der i vidt omfang erstattede det system af venner og venners venner, som mafiafolkene kunne stille til rådighed. Staten inddrog desuden den "fuldmagt" til privat voldsudøvelse, som mafiaen de facto havde haft tidligere, idet den totalitære stats magtapparat relativt effektivt påtog sig at regulere lokalsamfundenes interne forhold og beskytte deres medlemmer mod banditter og andre kriminelle. Endelig trak den fascistiske regering tæppet væk under mafiaen ved i 1924 at afskaffe frie valg. Når der hverken var valg eller vælgere, dalede mafiosoens værdi som politisk samarbejdspartner drastisk.

Palermo hilser Charles Poletti, leder af AMGOT, den amerikanske militære administration af Sicilien, velkommen efter invasionen i 1943.

Renæssancen i 1943

Mafiafolkene hjælp til de allierede i forbindelse med invasion af Sicilien i 1943 er blevet stærkt overdrevet i utallige bøger og film. Til gengæld betød det meget for mafiaens renæssance efter krigen, at mange italiensk-amerikanske gangstere fik nøgleposter i den amerikanske militærregering på øen, og at amerikanerne udnævnte flere hundrede mafiosi til borgmestre. Det gjorde de dels af uvidenhed: mænd, der var blevet forfulgt af det fascistiske politi, måtte vel pr. definition være gode demokrater; og dels ud fra den kølige, for ikke at sige kyniske betragtning, at de reaktionære mafiosi efter krigen ville være en nyttig modvægt mod den italienske venstrefløj, og at det desuden ville blive billigere og nemmere at lade mafiafolkene stå for administrationen af landdistrikterne frem for at sætte amerikanske officerer og embedsmænd uden lokalkendskab og kontakter til at løse den besværlige opgave.

1950'erne og 60'erne var de år, da mafiaen "flyttede til byen". Den "kulturrevolution", som forandrede hele Italien i efterkrigsårene, ramte også Syditalien. Mafiosoens rolle som mægler, mellemmand og dommer var efterhånden ved at være udspillet, og i takt med at Italien blev et moderne forbrugersamfund, mistede de traditionelle værdier - ære, respekt osv. - deres betydning, og penge og forbrugsevne blev den vigtigste målestok for en mands status. Penge kunne man nemmest tjene i byerne, hvor især bygge- og transportbranchen blev mafiabandernes foretrukne virkefelter. Mange storeentreprenører havde - og har - god nytte af deres venskaber med de lokale mafiam familier. Foruden svindel med licitatio-

ner og pengeafpresning begyndte narkotikahandel at veje tungt i mafiafolkene økonomi. Heroin er - tæt fulgt af våben - den vare, der giver det suverænt største afkast i forhold til investeringerne, markedet er enormt og tilsyneladende umætteligt, og mafiabandernes opbygning omkring en kerne af familie og venner og de mange biologiske og rituelle slægtsbånd, der binder dens medlemmer sammen, gør mafiaen meget konkurrencedygtig i en branche, hvor uhyre kostbare og nemt forfalskede varer handles over meget store afstande, og hvor absolut indbyrdes tillid derfor er af den allerstørste betydning. De sicilianske mafiam familier - og først og fremmest "inderkredsen" *Cosa nostra* - er i dag blandt verdens største forhandlere af narkotika med leverandører i Sydøstasien og i Syd- og Mellemamerika og med store markeder i USA, Italien, Frankrig, Tyskland og - hvis ikke udviklingen standses - snart også i Østeuropa.

I løbet af 1970'erne og 80'erne udviklede mafiosoer sig til den type, vi kender i dag. Vore dages "forretningsmandsmafioso" driver lovlige forretninger - vognmandsvirksomheder, entreprenørselskaber, hoteller, slagterier, hvad som helst - men udnytter, som mafiosi altid har gjort det, deres evne og vilje til at udøve vold til at skaffe sig ulovlige fordele, og deres kontakter til korrupte embedsmænd og politikere til at skaffe sig beskyttelse mod politiet og retsvæsenet. Evnen og viljen til at udøve vold giver ham tre afgørende konkurrencefordele: den sætter ham i stand til at udrydde eller skræmme sine konkurrenter; den gør det muligt for ham at true sine ansatte til at finde sig i løn- og arbejdsforhold, som de ikke ellers ville

acceptere, hvorved hans omkostninger reduceres; og endelig giver den fysiske vold i skikkelse af almindelig kriminalitet og især narkotikahandel, ham rådighed over umådelige økonomiske ressourcer, som ikke koster renter og ikke er underlagt nogen form for kontrol fra hverken bankernes eller skattemyndighedernes side.

Pågribelsen af Totò Riina og hans nye chauffør er først og fremmest en stor fjer i hatten på det militære politikorps *carabinieri*, hvis særlige indsatsgrupper fandt Riina, holdt ham under observation, indtil tiden var inde, og gennemførte arrestationen på åben gade i Palermo. Men set i et videre perspektiv er den vellykkede Operation Vilddyr blot den hidtil største og mest dramatiske af en række succeser, der viser, at den italienske regering og de italienske myndigheder efter mordene på Giovanni Falcone og, få måneder efter, på hans ven og kollega Paolo Borsellino langt om længe er slået ind på den rette vej i kampen mod mafiaen: Man har opnået en bedre koordination af de tre landsdækkende og til dels konkurrerende politikorps' arbejde, og samarbejdet vil blive yderligere styrket, når de tre korps inden for en overskuelig fremtid bliver samlet under en central myndighed i stedet for som nu at være underordnet henholdsvis indenrigsministeriet, forsvarsministeriet og skatte- og afgiftsministeriet. Politikorpene har fået lov til at oprette landsdækkende specialenheder, der kan koordinere jagen på eftersøgte, så indsatsen ikke længere skal spredes ud over et utal af provinskommandoer, de har desuden fået bevilget nyt overvågnings- og kommunikationsudstyr, og de har fået langt bedre muligheder for at foretage

telefon- og rumaflytninger og husundersøgelser. Der er desuden blevet oprettet et særligt, hemmeligt antimafia-politi, som ganske vist endnu kun er i sin vorden, men som gerne skulle udvikle sig til et "italiensk FBI". Også retsvæsenet er blevet styrket med oprettelsen af en central, koordinerende antimafia-anklagemyndighed, og der er blevet gjort en betydelig indsats for at forbedre beskyttelsen af de angrende mafiosi. Også den massive indsats af militære styrker til støtte for politiet på Sicilien har vist sig at være effektiv. Hæren blev sat ind fem dage efter mordet på Paolo Borsellino, og i de snart ni måneder, der er gået siden da, er den småkriminalitet, der er mafiaens grobund og rekrutteringsgrundlag, reduceret drastisk, samtidig med at antallet af anholdte mafiahændlere og almindelige kriminelle er steget voldsomt.

Disse og mange andre tekniske, organisatoriske, juridiske og symbolske forholdsregler, hvoraf nogle har bidraget til det sidste halve års bemærkelsesværdige succeser i kampen mod mafiaen, mens andre endnu mangler at blive gennemført, ville ikke have været mulige, hvis det ikke havde været for en markant holdningsændring i befolkningen - ikke mindst på Sicilien - som har gjort det langt sværere for korrupte politikere og embedsmænd at holde hånden over deres mafia-allierede. Dette holdningsskift, som så småt har været undervejs i flere år skyldes i høj grad det arbejde, som Giovanni Falcone, Paolo Borsellino og deres kolleger har gjort gennem de sidste ti år eller mere, og accelererede som følge af mordene på de to dommere, der udløste folkelige protester i en hidtil uset målestok. Også det sidste års tids stadige

strømme af afsløringer af groteske korrupsionsskandaler, hvor højtstående politikere og embedsmænd har været indblandet, har sammen med den udskiftning i parlamentet, regeringen og det kristelige demokratiske partis top, som fulgte i kølvandet på valget i april sidste år, bidraget til at ryste den gamle politiske klasse, hvor mafiaen havde og stadig har sine beskyttere, og til at skabe et klima, der er mere befordrende for effektivt politi- og domstolsarbejde og for en mere beslutsom lovgivningsindsats.

Vigtigste kilder

ud over dag- og ugebladsartikler

Pino Arlacchi: *Mafia, contadini e latifondo nella Calabria tradizionale. Le strutture elementari del sottosviluppo* (Bologna, 1980, Il Mulino).

La Mafia Imprenditrice. L'etica mafiosa e lo spirito del capitalismo (Bologna, 1983, Il Mulino).

Gli uomini del disonore. La mafia siciliana nella vita del grande pentito Antonino Calderone (Milano, 1992, Mondadori).

Anton Blok: *South Italian Agro-Towns* (Comparative Studies in Society and History, 11/1, Cambridge University Press, 1969, januar).

The Mafia of a Sicilian Village, 1860-1960, A Study of Violent Peasant Entrepreneurs (Oxford, 1974, Basil Blackwell).

J. Boissevain: *Poverty and Politics in a Sicilian Agro-Town* (International Archives of Ethnography, Leiden, 1964).

Patronage in Italy (Man, the Journal of the Royal Anthropological Institute, 1/1, London, 1966.).

Judith Chubb: *Patronage, power, and poverty in Southern Italy, A Tale of Two Cities* (Cambridge, 1982, Cambridge University Press).

Giovanni Falcone & Marcelle Padovani: *En dommers kamp mod mafiaen* (København, 1993, Ekstrabladets Forlag), oversat af Hans Palle Mortensen).

Henner Hess: *Mafia, Zentrale Herrschaft und lokale Gegenmacht* (Tübingen, 1970, J.C.B. Mohr/Paul Siebeck).

Anders Kærgaard: *Mænd af ære, Klientelisme og mafia på Vestsicilien 1861-1988* (Århus, 1989, Aarhus Universitetsforlag).

Cesare Mori: *Con la mafia ai ferri corti* (Milano, 1932).

Olesen, Sørensen & Østergaard: *Fascismen i Italien, Brud og kontinuitet i Italiens historie efter 1800* (Den jyske historiker 27-28, 1984).

Michele Pantaleone: *Mafia e politica* (Torino, 1962, Einaudi).

S.F. Romano: *Storia della Mafia. Mito e realtà, caratteri sociali e influenze politiche del potere segreto della mafia dalle lontane origini a oggi* (Milano, 1963, Sugar).

J. & P. Schneider: *Culture and Political Economy in Western Sicily* (New York, London, 1976, Academic Press).

Peter Søndergaard: *Den sicilianske mafia, Tradition og modernitet I-II*, (Ålborg, 1989 & 1990, Aalborg Universitetsforlag).

Kirkekunstens storhedstid

- en anmeldelse

Axel Bolvig: Kirkekunstens storhedstid. Om kirker og kunst i Danmark i romansk tid. Gyldendal 1992. 256 s., illustreret. DKr. 260,00.

I bogens forord redegør Bolvig for nogle af bogens præmisser. Disse er dels faglige: et ændret syn på romansk kunst, dels almindelige: et ændret syn på omverdenen og Danmarks placering i den. Bolvig gør selv opmærksom på, at forordet er skrevet en måned før afstemningen om Danmarks tilslutning til Maastrichtraktaten 2. juni 1992. Det er til overmål klart, at Bolvig havde regnet med et ja ved afstemningen. Ikke blot i forordet, men i hele bogen pointeres det, hvorledes Danmark var integreret i det kulturelle fællesskab i Europa. Også uden denne referencen til dagsaktuelle begivenheder ville Bolvigs bog dog have haft stor interesse.

Af bogens elleve kapitler handler det første om kunstens fødsel. Hermed skal der forstås det moderne kunstbegrebs opståen. Bolvig viser her, at det moderne (dvs. vort) kunstbegreb først er slået igennem i Romantikken. Selvom begrebet selv er lidt ældre, er det ikke på europæisk grund ældre end tidligst begyndelsen af det 18. århundrede. Bolvigs eksempler forekommer velvalgte, men hans opfattelse havde efter anmelderens mening stået stærkere, hvis Bolvig havde inddraget den ganske parallelle udvikling indenfor litteraturen. Også her betyder Romantikken et brud med traditionen¹⁾. Kravet om originalitet i kunst og litteratur er historisk set en ret ny foreteelse. Men hvis middelalderens kunstbegreb var forskel-

ligt fra vores, hvorledes var det da? Kunsten var efter Bolvigs mening først og fremmest formålsbestemt. Formålet kunne variere, men afhang altid af bestillerens ønsker. *Kirkekunstens storhedstid* handler om, hvem der ønskede hvad.

Kapitlet "Hvem stod bag" er en forskningsoversigt, som spænder fra A. D. Jørgensen i 1870'erne til Ebbe Nyborg i 1970'erne og 1980'erne. I tilslutning til den nyere forskning argumenterer Bolvig for, at det var stormændene, som var kirkernes bygherrer. Det er spændende at se, at også forskningsoversigter kan skrives, så de henvender sig til en bred kreds. Bolvig har her præcist og loyalt karakteriseret sine forgængere. Blot havde jeg gerne set en omtale af Tage E. Christiansen, museumsinspektør på Nationalmuseet og til sin død ekstern lektor i middelalderarkæologi ved Københavns Universitet. I sin undervisning forfægtede Tage E. det samme synspunkt på bygherrespørgsmålet som Bolvig, men fik desværre ikke skrevet meget om det. Ikke desto mindre har han præget flere generationer af historiestuderende ved Københavns Universitet, og netop derfor kunne hans indsats have fortjent omtale.

I de resterende ni kapitler gennemgår Bolvig spørgsmålene om de ældste kirker, overgangen fra træ til sten som byggemateriale, dateringerne af kirkerne og stiltrækkenes udbredelsesmønster,

spørgsmålet om hvem kirkegængerne var, domkirkerne og deres placering, organiseringen af byggearbejdet, kalkmalerier og stensulpturer. Som det vil ses af denne ultrakorte oversigt, er Bolvigs bog ikke traditionel kunsthistorie. Tværtimod er det et forsøg på at vinde ny indsigt i det danske samfund i højmiddelalderen ved at stille nye spørgsmål til en af de største kildegrupper, vi har bevaret fra middelalderen - de danske sognekirker. Det lykkes Bolvig at få spændende svar på sine spørgsmål. Pladsen tillader ikke at redegøre for alle hans spørgsmål og svar. I det følgende vil derfor blot nogle af de mere centrale aspekter i bogen blive berørt.

I kapitlet "Fra gravkapel til dåbskirke" tolker Bolvig de ældste trækirker som gravkapper for en lokal stormands forældre (eller én af dem). Da der ikke er bevaret én eneste trækirke fra middelalderen i Danmark, er vor viden om dem alene baseret på de arkæologiske spor, man har gjort under gulvene i deres stenbyggede efterfølgere. Disse spor viser generelt meget små kirker - så små, at de næppe kan have tjent som sognekirker. Da man ikke kan sandsynliggøre nogen funktion som dåbskirke i forbindelse med disse trækirker, kan de næppe have været et instrument i kristningen af Danmark. I Jelling og i Hørning ses trækirkerne at have haft en sammenhæng med en ældre, hedensk begravelse. Selvom vi ikke kender bygherrerne til trækirkerne i Jelling og Hørning, er det en nærliggende tolkning, at det er de gravlagtes børn. Fra en lidt senere tid har vi også bevaret skriftlige kilder til aristokratiets interesse for gravkirker. Så langt fra at være sognekirker, var de ældste kirkebygninger i

Danmark altså helt private anlæg. Det må dog understreges, at også andre end ejeren naturligvis har kunnet nyde godt af kirkelig betjening fra tilknyttede gejstlige.

Derimod må de ældste stenkirker tolkes som dåbskirker. Det lader sig vanskeligt erkende idag, hvor rumindretningen er ændret flere gange, men oprindeligt har døbefonten haft en dominerende placering i skibet. Det er Bolvigs opfattelse, at dåbsretten (som ellers ligger i domkirkerne) er den egentlige baggrund for byggeriet af stenkirkerne. Uden denne lukrative indtægtskilde var stenkirkerne aldrig blevet bygget. Tiendens indførelse er betinget af sognekirkernes eksistens, ikke omvendt. Således er det billede, der tegner sig på baggrund af de hidtidige arkæologiske undersøgelser. Det kan ikke afvises, at billedet vil se anderledes ud, når vi har flere resultater til rådighed, men i øjeblikket forekommer billedet plausibelt. De senere sognekirkers placering i det danske landskab afhang af placeringen af stormændenes private gravkapper. Det afgørende punkt var stormandens sikring af dåbsretten for sit kapel. Fik han den, var der basis for en sognekirke med deraf følgende tiendebetaling. Denne var i Danmark normalt delt i tre dele: bispe-, præste- og fabricatiende. Fabricatienden, som skulle gå til kirkebygningens vedligeholdelse, er utvivlsomt blevet forvaltet af kirkeejeren, der herved fik en rar ekstraindtægt.

I kapitlet "Kirken den er et gammelt hus" behandler Bolvig de relative dateringer af stenkirkerne. Indtil for relativt nylig har kunst- og arkitekturhistorikerne dateret sognekirkerne ud fra den antagelse, at

de var stærkt påvirket af domkirkerne. Hvis man havde en datering af domkirken (og der er typisk mere kildemateriale til den) fik man derved en terminus post quem for sognekirkerne. Allerede i nogen tid har der dog været et opgør med den teori - centrum-periferi teorien - så Bolvig kan her i meget høj grad drage konsekvensen af andres forskning. I overensstemmelse med hele bogens sigte sættes erkendelsen ind i billedet af et decentralt samfund i højmiddelalderen. Der var ikke tale om et dynamisk og moderne centrum, som slavisk og forsinket blev efterbetet i periferien. Læseren kan så selv drage de moderne paralleller. Bogens mest kontroversielle kapitel er "Kirker - men for hvem?". Heri forsøger Bolvig at udregne, hvor stor en del af befolkningen der var plads til i kirkerne på én gang. Han går her ud fra den almindelige antagelse, at befolkningstallet i Danmark i det 12. og 13. århundrede var cirka én million. Hvis denne million fordeles på de cirka 2000 romanske sognekirker, bliver det omkring 500 personer pr. kirke. Det er der simpelthen ikke plads til! Normalt har der været plads til omkring 50 personer. Bolvig argumenterer for, at dette tal svarer godt til det antal "fuldborgere" (folk der nyder alle lovens rettigheder), som må antages at have levet på den tid. Bolvig bygger på nogle beregninger, som han efter anmelderens mening tillægger alt for stor vægt. Vi ved reelt ikke, hvor mange mennesker, der levede i Danmark i højmiddelalderen. Vi ved slet ikke, hvor stor en del af den totale befolkning selvejerne (dvs. fuldborgerne) udgjorde. Bolvig giver derfor læseren et falskt indtryk af sikkerhed, når han bruger disse relativt præcise talangivelser med så få forbehold. Vi kan imidlertid

nok være sikre på, at Danmarks befolkning må have været ikke så lidt større, end der var plads til i sognekirkerne. Med et gennemsnit på 50 pladser i hver kirke når vi et tal på cirka 100.000 pladser. Så lavt har ingen sat Danmarks folketal i højmiddelalderen.

Det har ikke været meningen, at hele sognet skulle samles i kirken på samme tid. Dette resultat er et af de mest interessante i Bolvigs bog. Forfatteren har allerede løftet sløret for, at dette forhold ændredes i senmiddelalderen, hvor man skaffede flere pladser. Vi må håbe, at Bolvig får mulighed for at skrive det planlagte næste bind; det bliver spændende at læse hans forklaring på behovet for flere pladser. Ikke mindst hvis han udover de materielle faktorer, også inddrager de teologiske, herunder ikke mindst prædikenens betydning.

Det er bogens centrale tese, at det var stormændene, der lod kirkerne bygge. Denne tese belægges bogen igennem på forskellig vis. Ikke alt er nyt, og ikke alt er lige overbevisende, men den konkrete udformning af tesen er Bolvigs eget værk. Anmelderen vil uden forbehold sige, at bogen er en af de mest spændende, han længe har læst om dansk middelalder. Som nævnt er det meningen, at der skal komme et bind om gotikkens kirkekunst. En del punkter i Bolvigs bog (udover det ovennævnte) vil blive endnu mere interessante, når de ses i et videre perspektiv. Med eller uden fortsættelse kan denne bog dog varmt anbefales.

Anders Leegaard Knudsen

1) Tanken herom er første gang fremsat af den tyske romanist Ernst Robert Curtins i værket "Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter", Bern, 1948.

Specialeliste Århus 1991

Brimnes, Niels

Konstruktion og beherskelse af Indien. En analyse af den danske koloniadministration i Tranquebar 1787-1790 med særligt henblik på forvaltningen af retfærdighed og forsøgene på at skabe fremgang.

Gardner, Julia

Kosan Crisplant: En fabrik i forandring. En teoretisk og empirisk begrundet analyse af den informationsteknologiske udvikling i Århus-virksomheden Kosan Crisplant.

Jensen, Henrik

Gudsfrygt og egensind. Joseph Haydns udvikling som menneske, undersøgt og berørt, spejlet i hans samtid, hans musik, hans breve og dagbøger.

Johannsen, Bodil

En undersøgelse af amerikanske New Left - historikeres opfattelse af liberal reformpolitik med New Deal perioden som eksempel.

Jørgensen, Claus Møller

Dansk historievidenskab 1883 - o. 1915. Historie som universitært institutionaliseret og professionaliseret videnskab, med specielt henblik på den historievidenskabelige elitestruktur, dens udseende og virkemåde.

Karlsson, Björn

Frihetsdröm och verklighetstvång. En skildring av förhållandet mellan Viktor Rydbergs liv och författarskab.

Klos, Michael

De tyske arbejdere og krigssamfundet 1914-18 med Flensborg som eksempel.

Klüver, Per

Computerens forløbere, tilblivelse og tidlige udvikling indtil midten af 1950'erne.

Løkkegaard, Søren

Storkoncernerne og statsmagten i USA 1887-1947. På vej mod en funktionsdygtig afbalancering af kapitalens og det politiske systems magtfaktorer.

Mathiasen, Jørgen

Det danske socialdemokratis fredsarbejde under 1. Verdenskrig - med et internationalt udblik

Pedersen, Ella

Afholdsbevægelsen i Danmark frem til 1917. En gennemgang af de tre største afholdsorganisationer, DAF, Blå Kors og IOGT/NIOGT, herunder en undersøgelse af deres virksomhed i Hjørring.

Rasmussen, René

Redaktør H. R. Hiort-Lorenzen og avisen Dannevirke 1868-75. Mål, midler, repressalier. Med særligt henblik på retssagerne.

Schmidt, Lars Lei

Landbrugernes Sammenslutning i Sønderjylland 1931-36.

Sørensen, Tonny Bøje

Fåreavlens og uldeksportens indvirken på levestandarden i England i perioden 1270-1348.

Thomsen, Britta

Den koloniale arv vejer tungt. En redegørelse for de koloniale forudsætninger for udviklingspolitikken i det uafhængige Mozambique og en analyse af denne indtil 1985.

Thorleifsen, Daniel

Politikeren Augo Lyng - Augo Lynges idé om ligestilling mellem danske og grønlandere ca. 1930-1950.

Specialeliste København 1990-91

Udarbejdet af cand.mag N.H.Frandsen

Anker, Paul E.:

De danske militære flyvestyrker 1910-1940.

121-1437-4 - 1991

Aning, Emmanuel Kwesi:

Strategies of Nonalignment: Reactions to Nkrumah's Foreign Policies between 1960-1963.

615-003-4 - 1991

Beyer, Jürgen:

Wahrhafte Wundergeschichte von neuen Propheten, die alle Welt zu rechtschaffener Busse und Besserung anrufen.

615-0005-4 - 1991

Birkelund, Anne:

Demokratiske Kampuches. En undersøgelse og diskussion af kilder og litteratur til Cambodias historie fra 1975 til 1979.

615-0002-4 - 1991

Boel, Bent:

Frankrig, USA og den strategiske eksportkontrolpolitik 1948-1054.

121-1429-4 - 1991

Bregnsbo, Michael:

Gejstlighedens syn på samfund og øvrighed 1775-1800, belyst ved trykte prædikener og taler.

121-1398-4 - 1990

Dethlefsen, Henrik:

De illegale Sverigesruter 1943-1945. Studier i den maritime modstands historie.

121-1428-7 - 1991

Frederiksen, Anne Kirsten:

Den rigtige kvindes forsvinden.

615-0004-4 - 1991

Hansen, Karin Birthe:

Den algeriske migration fra Algeriet til Frankrig 1871-1974.

121-1424-4 - 1991

Højbjerg, Inger:

Tranquebars bybefolkning 1620-1845.

121-1422-4 - 1990

Jensen, Thomas Kjær

og Bo Søby Kristensen:

En historiografisk diskussion af temaet: "Bondegårdens vareproduktion i feudalisismens afviklingsperiode".

615-0006-5 - 1991

Jessen, Thomas:

Nationalisme og modernisering i Egypten, England og Sudan 1945-1956.

121-1427-4 - 1991

Jørgensen, Carsten:

Den danske venstrefløj og den spanske borgerkrig - med specielt henblik på de Spaniensfrivillige.

121-1417-4 - 1990

Kristensen, Bo Søby

og Thomas Kjær Jensen:

En historiografisk diskussion af temaet: "Bondegårdens vareproduktion i feudalisismens afviklingsperiode".

615-0006-5 - 1991

Kold, Vibeke:

"...under samme betingelser lige adgang..."? Affeminiseringen i den københavnske kommuneskole 1930-1943 i kønsideologisk belysning.

121-1431-4 - 1991

Kruhøffer, Annette Marie:

Helteideologi i vikingetid. Kontinuitet eller diskontinuitet.
121-1416-4 - 1990

Larsen, Chris Bangert:

Den anden verdenskrig i Nordafrika og Mellemøsten 1940-1942. Et studie i britisk militærhistorisk forskning 1944-1990.
121-1431-4 - 1991

Mortensen, Finn Lauritz:

Husmænd, indester, tyende og pjalte i Sørbymagle sogn 1645-1688. Et studie i sociale grupper i landbosamfundet i sidste halvdel af 1600-tallet.
121-1414-4 - 1990

Olsen, Dorte Vestergaard:

Det konservative Folkepartis økonomiske politik - fra valget i 1964 til regeringsdeltagelsen i 1982.
121-1410-4 - 1990

Overgaard, Susanne:

Købmandskorn og nye handelsveje. Købmændene i Nykøbing Mors - deres vilkår og virksomhed 1825-1962.
121-1426-4 - 1991

Petersen, Anne-Mette:

Missionen på Grønland 1740-1775.
121-1424-4 - 1991

Petersen, Bjarne Korsgaard og Kristen Skydsgaard:

Den moderne europæiske historieskrivnings behandling af renæssancehumanismens politiske tænkning, særlig synet på Machiavelli.
121-1420-5 - 1990

Press, Jayne Hellen Rygaard:

J G A Eickhoffs maskinfabrik og hans aftagere blandt de danske trykkerier

1880-1920.

121-1425-4 - 1991

Rasmussen, Lars og Poul Vestergaard:

Entreprenørforeningerne i København. En indkredsning af offentligt støttet "spekulationsbyggeri" i Storkøbenhavn 1917-1927.
121-1436-5 - 1991

Skydsgaard, Kristen**og Bjarne Korsgaard Petersen:**

Den moderne europæiske historieskrivnings behandling af renæssancehumanismens politiske tænkning, særlig synet på Machiavelli.
121-1420-5 - 1990

Suderbo, Anne Dorthe:

Tre fæstegårde i Sørbymagle sogn 1717-1974. Fæstegårdenes økonomiske forhold på grundlag af Antvorskov Rytterdistrikts regnskaber og jordebogsmateriale.
121-1421-4 - 1990

Tausen, Eirikkur Danjal Kjalti:

Det færøske fiskerierhvervs udvikling under krigen.
121-1418-4 - 1990

Thomsen, Jacob:

Frankrigs sikkerhedspolitik i efterkrigstiden. En undersøgelse af sikkerhedspolitikens målsætninger og funktion med særligt henblik på perioden efter 1970.
121-1433-4 - 1991

Thorlacius-Ussing, Søren:

Kongemagtens propaganda i de trykte nyhedsblade i 1600-tallet.
615-0001-4 - 1991

Thorup, Bo Beier:

Mellem frihandel og protektionisme. Brydninger i Det konservative Folkeparti under ministeriet Madsen-Mygdal - særligt belyst ud fra Det konservative Folkepartis erhvervs politik 1926-1927.

121-1419-4 - 1990

Toft, Jim:

Fodboldbanen kridtes op. En analyse af fodboldspillet tidlige historie og udvikling frem til 1911 i København.

121-1423-4 - 1990

Vestergaard, Poul**og Lars Rasmussen:**

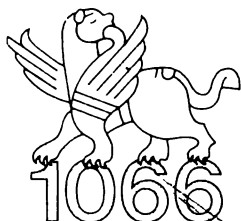
Entreprenørforeningerne i København. En indkredsning af offentligt støttet "spekulationsbyggeri" i Storkøbenhavn 1917-1927.

121-1436-4 - 1991

Weesch, Bjarne:

Alstrups bønder ca. 1675 til 1718. En undersøgelse af de bygningsmæssige og afgiftsøkonomiske konjunkturforløb i landsbyen Alstrup på Nordfalster i tiden ca. 1675 til 1718.

121-1430-4 - 1991

Tidsskrift for Historisk Forskning

Institut for Historie • Njalsgade 102 • 2300 Kbh S • Giro 4 18 85 51

Ansvarshavende redaktør:

Svend Honoré
Lundebjerggårdsvej 194, 2.tv.
2740 Skovlunde
Tlf: 42 84 64 14

Redaktion:

Michael Bregnsbo
Kim Furdal
Jørgen Mikkelsen
Bjørn Wied
Steen Østergaard

Ekspedition:

Bjørn Wied
Parkvej 17
3450 Allerød
Tlf: 42 27 55 85

Priser:

21 årgang:	Abonnement	kr.	145,00
	Løssalg pr. nr.	kr.	40,00
Ældre årgange:	pr. nr.	kr.	20,00

Alle henvendelser vedr. adresseændring o.l. bedes rettet direkte til postvæsenet.

Eftertryk tilladt i uddrag, forudsat tydelig kildeangivelse.

Lasersats og tryk AU-Kommunikation

ISSN 0106 - 0627